

ОТ СУЕВЕРИЕ КЪМ КОНСПИРАЦИЯ И ОБРАТНО

Тежкото недоверие към хора с медии, власт, пари и дипломи се съпровожда от свръхдоверие в малките формати, семейните и приятелските общности, където охотно виреят и най-нелепите теории

Текст Васил Гарнизов
Фотограф Тони Тончев

Българите сякаш стават все по-податливи на конспиративни теории, суеверия и фалшиви новини, показват изследвания от последните години. Няма ло коронанавирус, бил измама на тъмни сили със задни цели; имало, но въобще не бил опасен, и ако е бил опасен, то било само за старците, които и без това били пътници, ваксина за него още не е разработена, но насила ще ни накарат да се ваксинираме, а то се знае, че ваксината е по-опасна от вируса, а и въобще ваксините са измислени, за да ни държат под контрол и да правят пари.

За образованите хора разрастването на подобни теории е знак за изпростяване на нацията, срив в образователната система, симптом за дълбоки психични отклонения и трайни поражения върху манталитета. За част от анализаторите обаче това е не просто глупост на масите, а системна реакция на низините, на лишените от власт, самочувствие и доходи, на унижените и оскърбените. И двете позиции – оглупяващият народ и съпротивляващите се низини –

са лесни, бързи и високомерни обяснения. Изглежда, че нещата са по-дълбоки.

НА ПЪРВО МЯСТО

народът и низините не е създател на тези теории. Те се изковават от образовани хора, които имат свои цели и намерения. Днес за тях работят цели фабрики за думи, новини и теории. Наистина сънят на разума ражда чудовища, но с уговорката, че чудовищата са плод на същия разум, обсебен от интереси и намерения. Теорията, че вирусът на Covid-19 е изобретен в САЩ, за да съсипе Китай или Русия, най-вероятно е разработена в същите Китай и Русия, за да се бранят честта и властта на тамошните автократи и диктатори.

ВТОРО

народът и низините дори не са разпространител на конспиративните теории. И най-елегантната и влиятелна страшна теза за състоянието на нещата не може да надскочи мал-

кия кръг на своите създатели, ако в двайсети век не бяха разцъфтели масовите медии. Първо пресата, после радиото, киното, телевизията, интернетът, социалните мрежи. Всичко това обаче е творба на разума, на иновативната и динамична част от човечеството. Всички тези медии са били създадени и са били собственост на хора и кръгове, които са вярвали не в конспиративни теории, а в собствените си сили, в собствената си креативност и стопански умения. Кой от тях и защо са станали говорител, а често и създател на теории за задкулисно и злонамерено управление на света, е друг въпрос. Без масовите медии, адаптирани за слуха и зрението на низините, същите тези низини ще си разправят устните страшни истории от детството, ще тънат в собствената си митология, обилно гарнирана с традиционни суеверия или съвременен фолклор.

ТРЕТО

дори средствата за масово осведомяване не са в състояние да направят паразитите върху ума на масите, каквито върши централизираната държавна система за демократично и масово обра-

Наистина сънят на разума ражда чудовища, но с уговорката, че чудовищата са плод на същия разум, обсебен от интереси и намерения.

зование. Като цяло училищното съсловие е доста зле образовано и му липсват форми и мотивация за непрекъснато актуализиране на постоянно променящото се знание. И не само – миналата година в стотици училища избухна скандал, защото начална учителка развила популярната конспиративна теза, че американците не са стъпвали на Луната. Тя пък се защити с аргумента, че учениците имат право на различни тези и мнения.

ЧЕТВЪРТО

правото на мнение и възгледът за равенството на гледните точки е морална основа на днешните общества, но и бич за тях, с който се самобичуват, разпространявайки нелепи версии за състоянието на света. Това е новото плиткоумие: в избирателните урни гласовете на образовани и необразовани наистина тежат поравно, но в експертната йерархия. Мнението на знаещите и можещите хора, посветили живота си върху един много тесен фрагмент от света, направили или проследили всички възможни грешки в теориите

върху този фрагмент, не може да бъде равно на мнението на новодошлия, което много често съвпада със старо знание или отдавна отхвърлени очевидности.

ПЕТО

експертното знание обаче е трудно, рядко и освен това свободно. Учените охотно бичуват, макар и възпитано, теориите на своите колеги, много рядко достигат до съгласие по ключови въпроси и рядко се питат за ефекта на своите несъгласия върху по-широката неинформирана общност. Случаят с Covid-19 е точно такъв. Към настоящия момент вече има над 30 000 научни публикации относно произхода на вируса, пътищата на неговото разпространение, механизмите за навлизане в клетката, тънкостите на имунния отговор, особеностите на протичането на болестта, работещите тестове, предпочитаните терапии, подходящите лекарства и дози, успешните методи за предпазване и профилактика, удачните системи за централизиран контрол върху епидемията.

На вълни експертите налагат възшебни решения, които после други отхвърлят. Разделенията са шумни и медийно подкрепени и изправят масите пред чуденката с маски, или без маски, и дават на правителствата свобода за произвол – със или без карантина, и ако да, каква точно.

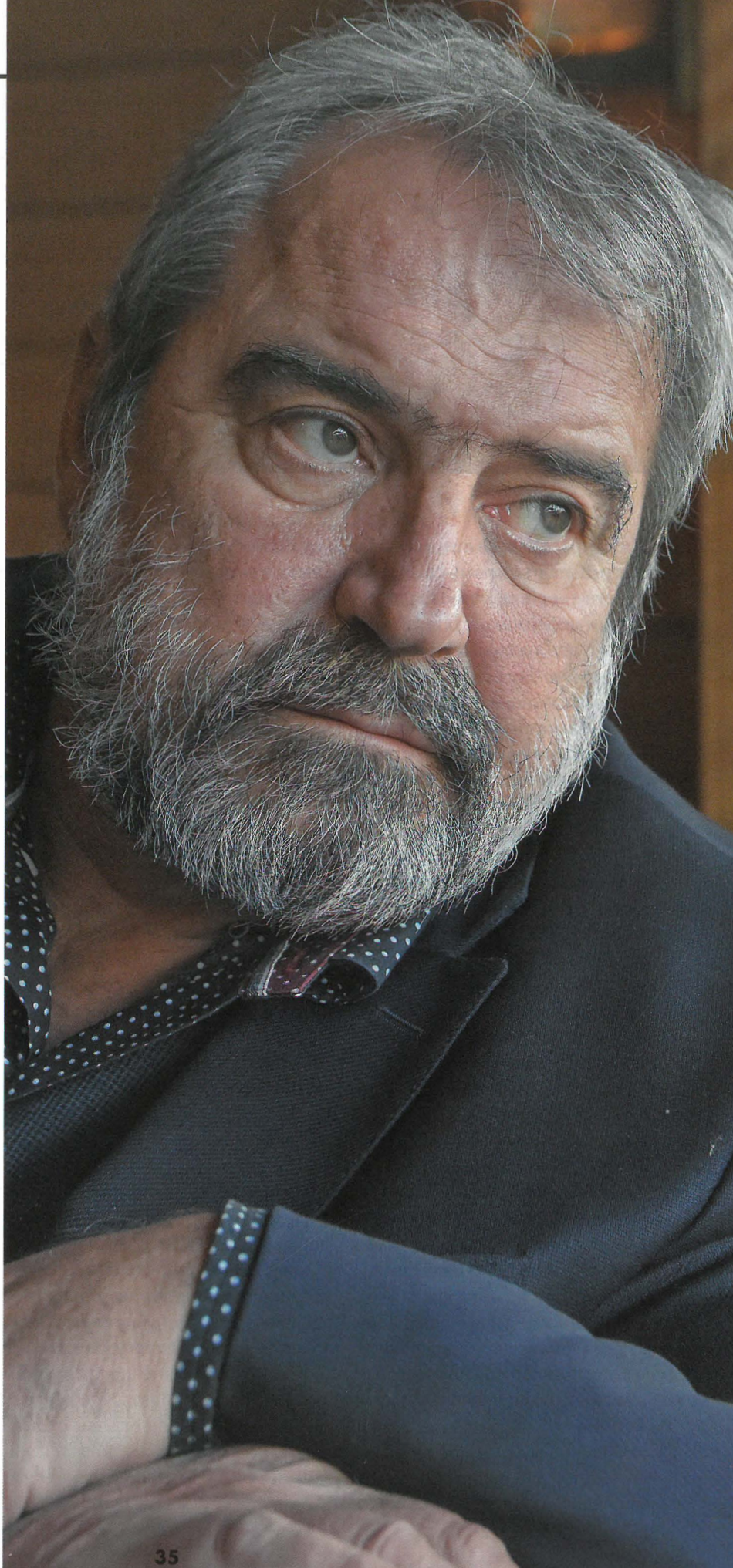
ШЕСТО

естествените разцепления в експертното знание, усилено медийно и употребени политически, са плодотворна почва за цъфтеж на конспиративни теории, но не са истинската им основа. Основата е древна, поради това трудно поклатима. Теориите за външния враг, вътрешния злодей и предател, злонамерените сили, които прииждат отгоре от небесата и отдолу изпод земята, са едно от най-архаичните лепила за общностите. Хората по-охотно стоят заедно на фона на бедите, които като съдба прииждат отвсякъде, движени от злонамерени хора, групи, села, общности, народи, божества и демони. Тези конспиративни визии за света са трудни за обмисляне и разконспириране, те се засмукват в детството, напоено с истории за безчинства и злодейства на много често невидими врагове и опасности.

СЕДМО

в различните общества тези теории се подреждат в една системна и централизирана управлявана вяра, която не разчита само на детските и архаични страхове, но и ги повтаря и усилва с всекидневна организирана практика. А когато централизираната вяра е слаба, на нейно място се намества суеверието – вяра, която не е на власт. Суеверието в този смисъл е лепило и платформа

Васил Гарнизов

е завършил българска филология в СУ „Св. Климент Охридски“, защитил е докторат в Института по фолклор на БАН „Смърт и погребение у българите“, където изследва темата за ужаса от смъртта във всекидневието. Специализира социална антропология в авторитетния парижки институт за социални науки EHESS. Създател на департамента по антропология в Нов български университет, където е доцент. Зам.-министър на регионалното развитие в правителството на Иван Костов (1997 – 2001).

за културна опозиция. То разделя и събира; разделя малцинства от мейнстрийм; събира и сплотява малцинствени общности около разнообразни неформални авторитети. „По много земли ходих, но не съм видел по-много бродници, самовили и магьосници, отколкото у българска земя“, пише през първата половина на XVIII век йеромонах Йосиф Брадати. На друго място същият пише още, че монасите и свещениците купуват мрежи, мислят за риболов и вместо книги държат котки, гледат кученца, играят, пият тютюн и точат смрадни лиги и гнусно плюват.

ОСМО

суеверните малцинства и правоверният духовен, политически и експертен елит се разминават. Това е тривиално и не би могло да бъде другояче. Днес Йосиф Брадати пак би написал, че големците си гледат интереса и удоволствията и нехаят за книгата и безкнижовното паство. После би се учудил, че всъщност безпросветието се е настанило сред политическия елит, приятно изпъстрен с това, което днес наричаме „калинки“ – недообразовани хора, заели неподходящо високи места поради политически или роднински връзки.

ДЕВЕТО

суеверието отдавна не е знак за

заглавия, гарнирани в изобилие от клипове в YouTube, сензационни снимки и разобличения в разнообразни сайтове, усиления от фалшиви новини, бликащи от социалните мрежи. Кой да се противопостави на това? Читавите професори основателно не се ровят в тази кал или пък са разкъсвани от дебати върху детайли помежду си. Професорите калинки пък не са и годни да го направят. В семействата вярват в духове, в училищата застъпват свободата на мнението, бизнесът си гледа развитието, политиките – властта. А и как да не вярваш в задкулисието, което заговорничи срещу твоего благосъстояние, когато огромна част от политическия и бизнес живот протичат задкулисно: архитекти чертаят прехода, политици си разпределят публичното благо, кукловоди дърпат конците, мафия тъне в омерта.

ДЕСЕТО

а и да правят нещо професори, учители, бизнес и политици, ефектът вероятно няма да е много голям. Битката е трудна, защото конспиративното съзнание се подхранва както от своите доказателства, така и от оборващите го аргументи: няма

малцинственост, така че днес можем да говорим за суеверни мнозинства. Как да не повярваш на мистични послания от официалния телевизионен екран, мощно подкрепяни от вестници с бомбастични конспиративни

доказателства за вредата от G5, коронавируса, Луната, плоскостта на Земята, чипирането от страна на Бил Гейтс, защото злодеите ги крият. Освен това, както множество изследвания показват нарастването на вярата в конспиративни теории, така други изследвания показват трайно намаляване на доверието в учени, медии, политици, институции. Тежкото недоверие към хора с медии, власт, пари и дипломи се съпровожда от свръхдоверие в малките формати, семейните и приятелските общности – там, където се изгражда въображението и нагласата на човека към света. И където охотно витаят, виреят и цъфтят суеверията.

Ако е някакво успокоение, това не е само и просто български проблем. Нещо повече, много народи по света са по-склонни от нас да вярват в конспиративни теории и да нагласяват поведението си според тях, което е и по-тежкият проблем. Няма да причиниш голямо зло, ако вярваш, че коронавируса не съществува; ще причиниш зло, ако не спазваш мерките, които се налагат, за да се ограничи онова, което си мислиш, че е плод на конспирация. На първата фаза на епидемията у нас около две трети от гражданите спазваха в една или друга степен ограниченията, което определено е повод за оптимизъм. Друг повод за оптимизъм излъчват и изследванията на европейските ценности, които показват, че за изминалите три десетилетия все повече българи вярват, че съдбата им зависи от тях самите, действат според тази си вяра и изглежда, не допускат да бъдат впримчени в тежавите мрежи на дребните суеверия или в депресията на местните или глобалните конспиративни теории.

„По много земли ходих, но не съм видел по-много бродници, самовили и магьосници, отколкото у българска земя“, пише през първата половина на XVIII век йеромонах Йосиф Брадати.